

“Η προέλευση των Ολυμπιακών Αγώνων και Ιδεωδών”

Χρήστος Κεχαγιάς
Υπ. Διδάκτωρ Τμήματος Κοινωνιολογίας
Παντείου Πανεπιστημίου Κοινωνικών &
Πολιτικών Επιστημών
Ναυαρίνου 13 Α – 106 80, Αθήνα
christoskechagias@hotmail.com

Περίληψη

Σε αυτό την εισήγηση παρουσιάζουμε μία διαφορετική προσέγγιση στο θεμελιώδες ζήτημα της προέλευσης των Ολυμπιακών Αγώνων και των Ολυμπιακών Ιδεωδών. Εξετάζονται πέραν αυτών και ερμηνεύονται όροι όπως «αγών», «αγωνιστικό πνεύμα», «Ελληνικό Ήθος», «κοινωνική λειτουργία» κλπ. Η συμμετοχή και η συστηματική καλλιέργεια της αγωνιστικής διάθεσης δια των αθλητικών αγώνων πρέπει να αποτελεί την πρωιμότερη και ενδελεχέστερη βάση για την ελληνική κοινωνική ζωή. Το ηρωικό πρότυπο όπως παρουσιάζεται μέσα από φιλολογικές μαρτυρίες και άλλες πηγές αναγνωρίζεται ως ο ακρογωνιαίος λίθος της ελληνικής κοινωνικής δομής μέχρι και τον 4^ο π.Χ. αι. και στοχεύει στην ανάδειξη ισχυρών φυλετικών – κοινωνικών δεσμών που συνέχουν το «ένδοξο παρελθόν» με κάθε νέα γενιά. Έτσι, η μελέτη των Ολυμπιακών Αγώνων και της προέλευσης του Ολυμπιακού Ιδεώδους (Μέτρο, σύστημα αξιών, σύνολο προτύπων κλπ) οδηγεί ασφαλέστερα στην αποκωδικοποίηση εκείνων των όρων, που μπορεί να θαμπώνουν με την αχλύ της αναγωγής σε μια μυθική εποχή, όμως, ως εκ της φύσεώς τους, επανασυντίθενται αρμονικά και γενούν το Ολυμπιακό Ιδεώδες, ως το ισχυρότερο μέσο προς θεσμοθέτηση και καθολική παραδοχή των αιώνιων πανανθρωπίνων αξιών. Εκείνου του συστήματος αξιών που διαμόρφωσε το γονοτυπικό κώδικα που παράγει τον Έλλην-άνθρωπο και που δια της αγωγής και εκπαιδεύσεως μπορεί να καταυγάσει πάλι ως η ευγενέστερη και η πιο θεμελιώδης βάση για τον αέναο εξανθρωπισμό του ανθρώπου.

Η προέλευση των Ολυμπιακών Αγώνων και Ιδεωδών

1. Εισαγωγή

*«Για άλλα πολλά και ένδοξα έργα αξίζει να μνημονεύουμε τον Ηρακλή...και όταν τους αγώνες αυτούς άρχισε πρώτος, από αγάπη για την Ελλάδα. Στο παρελθόν άλλωστε όλες οι πόλεις φέρονταν εχθρικά η μία προς την άλλη · όταν εκείνος ανέτρεψε τους τυράννους και κατεδίωξε τους παρανόμους, θέσπισε στο ωραιότερο μέρος της Ελλάδας αγώνες, όπου αθλούνταν τα σώματα, επιδεικνυόταν η μεγαλοδωρία του πλούτου και του πνεύματος, ώστε εξαιτίας όλων τούτων να συγκεντρωνόμαστε στο ίδιο σημείο, άλλα μιν να βλέπουμε άλλα δέ να ακούμε · και θεώρησε την εδώ συγκέντρωση **αρχή της ομονοίας μεταξύ των Ελλήνων...**»*

(Λυσία Ολυμπιακός, εκδ. Κάκτος, Αθήνα 1993)

Κυρίες και κύριοι,

Πριν απ' όλα θα ήθελα να σας ευχαριστήσω για την τιμή που μου κάνατε να μου δώσατε την ευκαιρία να παρουσιάσω τις θέσεις μου σε μια τόσο χρήσιμη συνάντηση. Χρήσιμη, γιατί εδώ συζητάμε ένα θέμα, ζωτικής σημασίας για την προστασία της διανοητικής υποστάσεως¹ του ανθρώπου στη νέα τάξη πραγμάτων. Οι Ολυμπιακοί Αγώνες, τα Ιδεώδη, η Ελληνική Γλώσσα, η Παιδεία και ο Πολιτισμός μπορεί να έχουν τις ρίζες τους στη δομή, τις λειτουργίες και τις ανάγκες της Ελληνικής κοινωνίας, όπως αυτή δημιουργήθηκε μετά από αλληπάλληλους αγώνες, όμως, όπως και κάθε τι ελληνικό, ανήκουν στην ανθρωπότητα! Είναι το επίτευγμα του δημιουργού - ανθρώπου, το νέκταρ της δημιουργίας του.

Εάν για τη γέννηση του φωτός χρειάστηκε η ερωτική σύγκρουση μερικών απείρων στιγμών χάους, θα μπορούσαμε να αναλογιστούμε για τη γέννηση του ελληνικού θαύματος πόσα Giga ή Terra Bytes συμπαντικής πληροφορίας χρειάστηκε να χαραχθούν μέσα από τα νευρωνικά δίκτυα του νου της Ελληνικής Φύσης, πόσα κωδικοποιημένα σχήματα συντακτικής, σημασιολογικής και πραγματικής πληροφορίας απήτησε η μορφοποίηση και συστηματοποίηση των λεπτών δομών νοημάτων στο στίβο ενός ξύλινου θεάτρου ή της αγοράς και του πολεμικού αερισμού. Και ενώ στην επιστήμη της Πληροφορικής, αφενός ο συντακτικός τύπος πληροφορίας αναφέρεται στη μορφή, αφετέρου ο σημασιολογικός και ο πραγματικός αναφέρονται στο περιεχόμενο, στην Ελληνική θέσμιση ζωής και κοινωνίας οιαδήποτε διάκριση σε υλικό και λογισμικό θα απέβαινε μοιραία. Ο λόγος του Θουκυδίδη, ο στίχος του Ελύτη, το θεϊκό βλέμμα του Ερμή στην Ολυμπία δεν καταδέχονται να ασχοληθούν με το διαχωρισμό σε hard και soft ware. Η μνήμη του Ελληνικού Λαού ερείδεται στα πρότυπα και τα φαντασιακά-συμβολικά του περιεχόμενα από τα οποία εμφορείται η ιδιωτική και κοινωνική του ζωή. Όλα με επιμέλεια αποτυπωμένα στην ψηφιακή μνήμη ενός φύλλου ελιάς, με την πιστότητα αναπαραγωγής ενός κυριακάτικου πρωινού και τον μυστικό ρυθμό μετάδοσης του φιλιού δυο ερωτευμένων ανθρωπίνων υπάρξεων (...)

Μέσα από αυτή την ιδεολογική θέαση οφείλουμε να τοποθετήσουμε παράλληλα την ανάγκη για «δια βίου εκπαίδευση» συνοδοιπόρο της ανάγκης για αναζήτηση της «ιστορικής» αλήθειας δια της συστηματικής και έντιμης έρευνας, απηλλαγμένης από φενακισμένες

αντιλήψεις, δόγματα, θρησκείες και λογής ιδεολογίες, που φτιάχτηκαν για να υπηρετούν – υποτίθεται – τον άνθρωπο.

Η Εκπαίδευση ως βασικός θεσμός και λειτουργία της κοινωνίας αντανακλά τα συμβαίνοντα αυτήν. Ως κορυφαία πολιτική πράξη είναι πριν και πάνω από όλα ιδεοπολιτική επιλογή, δηλαδή, ιδεολογική επιλογή, που εκφράζεται μέσω πολιτικών επιλογών². Το θεσμικό πλαίσιο της κοινωνίας διαμορφώνει διαφορετικά τις απαιτήσεις και τις προσδοκίες που έχουν οι άνθρωποι από το σώμα τους, την ψυχή τους, τη νόησή τους. Η κοινωνία, ως βασική και κορυφαία εκπαιδευούσα δύναμη, εκπαιδεύει και μέσω των θεσμών της, μέσω των κυρίαρχων ιδεών της και όλου του πλέγματος των παραδόσεων, των πεποιθήσεων, δοξασιών, εξουσιών, και πάνω από όλα ιδεών, που διαμορφώνει η ίδια και οι οποίες τη συνθέτουν και την χαρακτηρίζουν κάθε φορά στο χωρόχρονο της.

Έτσι, η μελέτη των Ολυμπιακών Αγώνων και της προέλευσης του Ελληνικού Μέτρου (σύστημα αξιών, σύνολο προτύπων, ιδεωδών κλπ) οδηγεί ασφαλέστερα στην αποκωδικοποίηση εκείνων των όρων, που μπορεί να θαμπώνουν με την αχλύ της αναγωγής σε μια μυθική εποχή, όμως, ως εκ της φύσεώς τους, επανασυντίθενται αρμονικά και γενούν το Ολυμπιακό Ιδεώδες, ως το ισχυρότερο μέσο προς θεσμοθέτηση και καθολική παραδοχή των αιώνιων πανανθρωπίνων αξιών. Εκείνου του συστήματος αξιών που διαμόρφωσε το γονοτυπικό κώδικα που παράγει τον Έλλην-άνθρωπο και που δια της αγωγής και εκπαίδευσέως, εάν επανακαθοριστεί και καθαριστεί από το μίasma των προκαταλήψεων και της ύβρεως που του συσώρευσαν «2.000 χρόνια αντιγνώσης», θα καταυγάσει πάλι ως η ευγενέστερη και η πιο θεμελιώδης βάση για τον ανέναο εξανθρωπισμό του ανθρώπου.

2. Ολυμπιακοί Αγώνες, Ιδεώδη και Εκπαίδευση

Ο ελληνικός τρόπος³ του σκέπτεσθαι και του δραν, βρίσκοντας μοναδική έκφραση στο Λόγο, την Τέχνη και τη Φιλοσοφία, και με μοναδικό και αξιοζήλευτο όχημα την ελληνική γλώσσα έγινε ο ζωντανός οργανισμός-φορέας της ιδιαιτερότητας του ανθρώπου, που ζει με μοναδικό σκοπό, με την αυτοσυνειδησία του να γίνει ανώτερος⁴.

Αναζητώντας μέσα από τους μύθους, την Ιστορία και την πλούσια Ελληνική Παράδοση τα στοιχεία εκείνα, που καταδεικνύουν τον Ελληνικό τρόπο αντίληψης και δράσης, ανακαλύπτουμε τα «συστατικά στοιχεία» ενός εξαιρετικά διαφορετικού και συνάμα μοναδικού τύπου ανθρώπου, τα χαρακτηριστικά γνωρίσματα του οποίου προσδιορίζονται και συμπυκνώνονται υπό την έννοια 'Ελληνικό Ήθος'. Η αναζήτηση αυτού του Ήθους σε συνδυασμό με τη μελέτη των αγώνων των Ελλήνων, όπως περιγράφονται μέσα από τις πηγές, ως αντανάκλαση των ιδιαίτερων επιλογών τους στον δημόσιο και ιδιωτικό βίο, παραπέμπουν με απόλυτη ακρίβεια στα μέσα και τις λειτουργίες ενός πρωτοποριακού εκπαιδευτικού συστήματος, που συνδύαζε με προσοχή αξίες, πρότυπα και ιδανικά μαζί με τη γνώση του παρελθόντος, καθώς και την αναζήτηση νέων δρόμων για τον άνθρωπο, τη Φύση⁵ και το κοινωνικό σύνολο.

Το «*mens sana in corpore sano*» φέρεται να το διετύπωσε πρώτος ο Ιουβενάλης, ένας Λατίνος ρήτορας και ιστορικός, που έζησε περίπου τον 1ο μ.Χ. αι. Ωστόσο, είναι βέβαιο ότι παρότι οι Έλληνες πίστευαν κυρίως στη δημιουργία «καλών καγαθών πολιτών», το «νους υγιής εν σώματι υγιεί» αποτελούσε βασική αρχή της ζωής τους, έχοντας τις ρίζες στη δομή, τη λειτουργία και τις ανάγκες της Ελληνικής κοινωνίας. Οι Έλληνες φαίνεται ότι γνώριζαν το «ενιαίον» - μεν αλλά για την καλύτερη μελέτη) - τριπλό πεδίο (=Σώμα, ως φυσική οντότητα, Νου και Συναίσθημα) στη δομή, και την ολότητα της λειτουργίας του σώματος, καθώς και τη δραματικής ισχύος και άμεση αλληλεπίδραση των νευρώνων του εγκεφάλου, που συναποτελούν το εργαλείο του «νοείν», δηλαδή την ύπαρξη («τούτόν εστι νοείν τε είναι»). Η ισόρροπη ανάπτυξη πνεύματος και σώματος διαμορφώνει συνειδήσεις με τρόπο ώστε να προκύπτει αβίαστα ο ώριμος πολιτικός άνθρωπος, γιατί μπορεί να αγωνίζεται, να μάχεται για τις ιδέες και τα ιδανικά του ή στην καθημερινότητά του να επιδιώκει, έχοντας όλα τα εφόδια, το πάσης φύσεως επίτευγμα, που θα τον καθιστά επωφελή για τον εαυτό του και το κοινωνικό σύνολο, αλλά και χρήσιμο για την ίδια την πορεία της Φύσης.

Η ψυχο-διανοητική του υγεία φέρει ελευθερία στη σκέψη και τη δράση, βασίζεται δε στην προστασία της φυσικής υπάρξεως, προτρέποντας σε έναν αγώνα, που τα μόνα του όρια είναι εκείνα που επιβάλλει το ανθρώπινο ήθος. Η ευζωία του ανθρώπου σχετίζεται με τη φυσική του κατάσταση, αλλά και με τη μάθηση που θα δώσει σε αυτή τη βιολογική οντότητα, αξιοποιώντας (εντείνοντας) τις λειτουργίες του. Αυτό διασφαλίζει την υγεία του νου του όντος και του επιτρέπει με τη σειρά του να παρεμβαίνει, καθοδηγώντας τη δομή και τις λειτουργίες ολοκλήρου της οντότητας.

Η αρχή «νους υγιής εν σώματι υγιεί» αναδύεται στη ζωή της ελληνικής κοινωνίας, μετά από τη συστηματική καλλιέργεια του αγωνιστικού εν-διαφέροντος μέσα από ανάγκες, θεσμίσεις και πολιτικές ορίζουσες του πρώιμου ελληνικού γίγνεσθαι – ως αντανάκλαση ενός ένδοξου παλαιότερου πολιτισμού – καθώς και μετά από μια αυστηρή επιλογή του νέκταρος των βιολογικών- πνευματικών – συναισθηματικών απαιτήσεων του όντος, συμφύτων με τις αρχές της ύπαρξης.

3. Προέλευση και κοινωνική λειτουργία των Ολυμπιακών Αγώνων και των Ιδεωδών

Πέραν των στοιχείων με τα οποία μας προμηθεύει η ελληνική λογοτεχνική παραγωγή και με τα οποία αναδεικνύονται διάφοροι πρώτοι ιδρυτές των Ολυμπιακών Αγώνων (Ιφίτος, Όξυλος, Πέλοψ κλπ), η διεθνής βιβλιογραφία σήμερα αποδέχεται ότι εκείνος που καθιέρωσε τους Ολυμπιακούς Αγώνες είναι ο Ιδαίος Ηρακλής, με τα αδέρφια του τους Κουρήτες, οι οποίοι ερχόμενοι από την Κρήτη συναγωνίστηκαν στην Ολυμπία για την (πολιτική) εξουσία ενός ευρύτερου γεωπολιτικού χώρου. Κατά μίαν άλλη πανάρχαια ιερατική παράδοση⁶, στην Ολυμπία αγωνίστηκε ο Δίας με τον Κρόνο για τη βασιλεία του κόσμου. Η νίκη του Διός ανέδειξε το νέο ‘άνακτα’, τίτλος τιμής που εδίδετο δικαίως σε όποιον επαναλάμβανε με επιτυχία τα

κατορθώματα του Διός ή του Ηρακλή. Έτσι, το πανάρχαιο αγώνισμα του δρόμου (ταχύτητας) που καθιέρωσε ο Ζεός ή ο Ηρακλής αντανάκλα κάποιον ‘μυητικό αγώνα’ για την εξουσία της φυλής, του γένους, του τόπου, ίσως και της χρονιάς (ενιαυτός).

Η ανάδειξη του καλύτερου/ αρίστου ανδρός είναι σύμφυτη με ένα πλούσιο υπόστρωμα παράδοσης που ενυπάρχει με τις αξίες και τα ιδανικά των ανθρώπων, οι οποίοι αγωνίζονται άμα τη εμφανίσει τους, στον ελλαδικό χώρο και διέπουν όλη την φυσική και κοινωνική δράση των Ελλήνων, από τη στιγμή της γέννησης μέχρι εκείνη του θανάτου (εκείνος που με τις πράξεις και τους αγώνες του αποδεικνύει ότι ξεπέρασε εαυτόν, αγωνιζόμενος για ανώτερες αξίες και ιδανικά, ηρωο-ποιείται, φθάνει μέχρι την απο-θέωση). Ο ίδιος ο Ηρακλής ζητά να αλείψουν το σώμα του λίγο πριν πεθάνει, με αρσενικό άγριο λάδι-λάδι από κότινο και μετά να τον οδηγήσουν στην πυρά. Ευελπιστώντας στην αναγέννηση ζητά έστω και φαινομενικά ιδιώματα αθανασίας (λάδι από κότινο. Οι νεκροί στεφανώνονται, αλείφονται με λάδι, ως αθλητές, έχουν μαζί τους στο ταξίδι τους στλεγγίδες, δίσκους κλπ. Ο νεκρός αντιμετωπίζεται ως αθλητής⁷.)

Ο τίτλος του ήρωα-άνακτα δίδεται μόνον μετά είτε από πραγματικό θάνατο, είτε μετά από εικονικό - μυητικό (πρβλ. τους ενιαύσιους αγώνες για την ανάδειξη του «βασιλιά του κόσμου», που τελούνται σε όλη τη λεκάνη της Μεσογείου, μέχρι και τα πρωτοχριστιανικά χρόνια). Κάπου εκεί, σε αυτή την ανάγκη μίμησης του ήρωα-προτύπου, που οδηγεί σε καθιέρωση «επανάληψης», εκ μέρους του αγωνιζομένου πρέπει να έλκει την καταγωγή και ο πανάρχαιος ύμνος (Ολυμπιακός Ύμνος), που φαίνεται να συνέθεσε ο ποιητής Αρχίλοχος ο Πάριος και τον τραγουδούσαν οι φίλοι και συγγενείς του κάθε νικητή στην Ολυμπία: *«τήνελλα καλλίνικε, χαίρ’ ώναξ Ηράκλεις»*.

Αγώνες κάθε μορφής απαντώνται κατά την μινω-μυκηναϊκή εποχή, με αρκετά διαφορετικό ύφος και χαρακτήρα από τους αντίστοιχους των κλασικών χρόνων. Με αμιγώς ειρηνικό χαρακτήρα, με απόλυτο σεβασμό και προσήλωση στις αρχές της φύσης, περισσότερο προσιδιάζουν σε παιδιές ((π.χ. ταυροκαθάψια, μιμήσεις, όρχηση), που εκτονώνουν και διοχετεύουν την ενεργητικότητα του ορμέμφυτου, παρά χαρακτηρίζονται από συγκεκριμένη στόχευση για την επίτευξη κάποιας νίκης – αποτελέσματος. Είναι η εποχή της μεγάλης ακμής του μινωικού πολιτισμού, με κυρίαρχη την ευεργετική παρουσία της Μητέρας Φύσης, που προσωποποιείται σε όλο το μεσογειακό κόσμο στην λατρευτική εικόνα και το περιεχόμενο της Μεγάλης Μητέρας-Θεάς.

Το πέρας στο μυκηναϊκό κόσμο, με την επικράτηση του ανδρικού στοιχείου δηλώνει τη μετάβαση από τη μία κατάσταση (μητριαρχία) στην άλλη (πατριαρχία) και σημαίνει την ταυτόχρονη υπέρθεση ή επικάλυψη των αρχέγονων θεοτήτων από τις νέες⁸. Παλαιές θεότητες χάνονται από το προσκήνιο, άλλες αφομοιώνονται από νεοεισερχόμενες, ενώ κάποιες άλλες αναβαθμίζονται. Η θρησκευτική πορεία και εξέλιξη από τη μητριαρχία στην πατριαρχία αναδεικνύει σημαντικά ευρήματα, που μπορούν να καταδείξουν και τις αντίστοιχες θεσμίσεις των κοινωνικών αυτών προτύπων. Ο άνθρωπος (αρχίζει να) δημιουργεί κατ’ εικόνα του τα αντικείμενα της λατρείας του⁹ και καθ’ ομοίωσιν, (μετάβαση στον ανθρωπομορφισμό), που δεν αναφέρεται μόνο στη μορφή, αλλά και στις λειτουργίες.

Στα **έπη** (Ομήρου, Ησιόδου, Αργοναυτικά) και στον Ομηρικό Κόσμο εν γένει, όπως είναι γνωστό, οι επιτάφιας τελετές αποτελούσαν κατ' αρχήν σπουδαία ευκαιρία αγώνων (περιγράφεται στη ραψωδία Ψ' της Ιλιάδας, στα περίφημα 'Άθλα επί Πατρόκλω' και μαρτυρείται από τις αγγειογραφίες της Γεωμετρικής Εποχής μαζί με τις μεταγενέστερες επιγραφές. Αλλά επιτάφιοι αγώνες υφίστανται μέχρι την Κλασική Εποχή)¹⁰, συνεπικουρούμενες από άλλες κοινωνικές-θρησκευτικές εκδηλώσεις (π.χ. επικήδιους αγώνες. Αγώνες επ' ευκαιρία καθαρτηρίων τελετών κλπ, διότι αφορμές για τέλεση αγώνων δίνονταν πολλές. (Μεγάλες εορτές, η ανάμνηση κάποιου ηρωικού κατορθώματος, ο θάνατος κάποιου ηγέτη, σημαντικού ανθρώπου για την πόλη κλπ¹¹.)

Ως παλαιότεροι των Ολυμπιακών αγώνες (επιτάφιοι, επικήδειοι, περίχωροι, στεφανίται, χρηματίται¹² κλπ.), που εμφανίζουν ισχυρή σύνδεση με πανάρχαια έθιμα, προωθούν την ιδέα της συστηματικότερης μελέτης των περιφημων '**άθλων**' (<το άθλον, τα άθλα) δίπλα ή πάνω από τάφους προγόνων (ανθρώπων-ηρώων), και οδηγούν, μαζί με το ζήτημα των ιστορικών επιδράσεων και των ερμηνειών του συμπλέγματος εθίμων και δοξασιών, στην ψυχολογική αιτιολόγησή τους αφ' ενός, αφ' ετέρου στην κοινωνική λειτουργία τους. Στη λέξη **άθλος** και στη συγγενή της **αριστεία** είναι αποκρυσταλλωμένο το ελληνικό αγωνιστικό ιδανικό¹³: «*αιέν αριστεύειν και υπείροχον εμμεναι άλλων*» (Ομ. Ιλ. Ζ 209).

Μετά τους επιτάφιας στους οποίους μετείχαν **άνδρες, γυναίκες και παιδιά** έρχονται στο προσκήνιο περιοδικοί αγώνες, που συνδέονται με ημερολογιακά καθορισμένες εορτές και τέτοια είναι τα **Ολύμπια, τα Πύθια, τα Νέμεα και τα Ίσθια**, που καθιερώθηκαν ως οι μεγαλύτερες πανελλήνιες εορτές, η περίοδος τέλεσης των οποίων υπολογιζόταν με βάση αστρονομικές και ημερολογιακές παρατηρήσεις¹⁴. Εδώ θα πρέπει να επισημάνουμε κάτι που έχει αρκούτως αποσιωπηθεί: αφενός ότι παράλληλα υπήρχαν και διοργανώσεις γυναικείων αγώνων, αφετέρου ότι οι αγώνες δεν ήταν μόνον αθλητικοί, αλλά κάλυπταν όλο το φάσμα της τέχνης και του λόγου.

Ταυτόχρονα ή ανεξαρτήτως των αθλητικών, διεξάγονται **αγώνες ορχηστικοί, μουσικοί**, κυρίως προς τιμήν θεών. Στους Δελφούς, στα Πύθια συναγωνίζονται αυλητές, κιθαρωδοί, ποιητές, αοιδοί. Στην Αθήνα, κατά τη διάρκεια των Μεγάλων και Μικρών Διονυσίων οι ποιητές συναγωνίζονται στην 'κονίστρα' της Ορχήστρας, με διθυράμβους, δράματα (τραγωδίες, κωμωδίες, σατυρικά δράματα). Στα Παναθήναια σε αγώνα λαμβάνουν μέρος οι ραψωδοί, με θέματα και αποσπάσματα παρμένα από τα πλούσια Ομηρικά Έπη. Στο πεδίο των μαχών ή στην Εκκλησία του Δήμου και στα δικαστήρια διεξάγονται επίσης αγώνες, με ίδια βάση, αλλά διαφορετικές ορίζουσες. Ο **Αγών** πριν αποκτήσει τη σημερινή του έννοια είναι συγκεκριμένος **τόπος που θα οδηγήσει (δια καθορισμένης αγωγής) τους μετέχοντες σε υψηλές στοχεύσεις και ιδανικά**.

Οι Ολυμπιακοί Αγώνες λοιπόν δεν εμφανίζονται στον Ελλαδικό χώρο τυχαία (εκ των ων ουκ άνευ) ούτε αποτελούν αντίγραφο αγώνων άλλων λαών (της Ανατολής). Καθώς οι μέχρι πρότινος θεωρίες περί της προελεύσεως των Αγώνων καταρρίπτονται η μια μετά την άλλη, η έρευνα αναδεικνύει άκρως ενδιαφέροντα στοιχεία, τα οποία συντείνουν στο ότι η ημερομηνία 776 π.Χ. τελικά δεν αποτελεί, παρά την πρώτη μαρτυρία καταγραφής του νικητή στο αγώνισμα του σταδίου (σταδιονίκη). Πριν από αυτή την ημερομηνία μαρτυρούνται τουλάχιστον δεκατρείς

Ολυμπιακοί Αγώνες. Ο Πausanías στα Ηλιακά αναφέρει ότι Αγώνες τελούνταν πολύ πριν την «επίσημη» έναρξή τους και ότι «οι διοργανωτές σταδιακά ενέτασσαν αγωνίσματα στο πρόγραμμα τέλεσης, σύμφωνα με τις αρχαίες παραδόσεις ή τις αναμνήσεις των πρεσβυτέρων». Το αγωνιστικό πνεύμα, όπως εμφανίζεται κατά την κλασική περίοδο, προϋποθέτει μακρά περίοδο συστηματικής καλλιέργειας σε περιοχές πέραν του γνωστού σ' εμάς «αγωνιστικού χώρου», (αγών¹⁵ διεξάγεται στο θέατρο, στην αγορά, σε πολεμική συνάθροιση/μάχη, δικαστικός αγών, πολιτικός-κοινωνικός αγών κλπ.¹⁶).

Στην ελληνική πρόιμη κοινωνική οργάνωση, παρότι μετά την ταφή ενός σημαντικού νεκρού ακολουθούσε αγών¹⁷ με την προσεκτική μελέτη των γνωστών νεκρικών αγώνων, αποδεικνύεται ότι επιτάφιοι ή επικήδειοι αγώνες άρμοζαν σε λατρείες ηρώων και όλοι οι εθνικοί αγώνες θεωρούνταν ότι είχαν τις απαρχές τους στην απόδοση τιμών σε αυτούς τους νεκρούς¹⁸. Η αληθινή φύση των ψυχών των μεγάλων ανδρών του παρελθόντος, που πέθαναν, αλλά δεν απώλεσαν τη συνειδητή τους ύπαρξη, καθίσταται ολοφάνερη από την τιμή που αρχικά λαμβάνουν μόνοι αυτοί, δηλαδή τον ετήσια επαναλαμβανόμενο εορτασμό των Επικήδειων Αγώνων.

‘**Ηρωες**’ για τα ομηρικά έπη είναι ο τιμητικός τίτλος αρχηγών και γενικά των ελευθέρων ανθρώπων¹⁹. Στους μεταγενέστερους χρόνους, ήρωες τείνουν να γίνουν όλα τα πρόσωπα που λαμβάνουν μέρος στα επικά ποιήματα και γενικά στο ένδοξο παρελθόν²⁰. Ο Ησίοδος στην αφήγησή του για τα Πέντε Γένη των Ανθρώπων αποκαλεί ‘ήρωες’ τους μαχητές των πολέμων στη Θήβα και την Τροία: ‘το θεϊκό (θείον) γένος των ηρώων’²¹. Γίνεται λοιπόν φανερό ότι η ιδέα της λατρείας των ηρώων μετασηματίστηκε σταδιακά από την εποχή των επών και ενσωματώθηκε εύκολα στο σώμα της ελληνικής θρησκείας και του ελληνικού τρόπου ζωής. Αποτελεί γενικό κανόνα, η λατρεία του ήρωα να συνδέεται παντού με την τοποθεσία του τάφου του. Για τούτο ακριβώς, από τους Κλασικούς χρόνους, ο τάφος των πιο αξιοσέβαστων ηρώων τοποθετείται σε ευδιάκριτο και τιμώμενο μέρος (στην Αγορά, το Πρυτανείο²² ή όπως ο τάφος του Πέλοπα στην Άλι της Ολυμπίας στο μέσον του ιερού περιβόλου στο κέντρο της εορταστικής κοσμοσυρροής των Ολυμπίων («τύμβον αμφίπολον έχων πολυξενωτάτω παρά βώμω²³»)).

Η δομή της ελληνικής κοινωνίας μέχρι και τους Κλασικούς Χρόνους διαμορφώνεται άμεσα και καταλυτικά με την παρουσία σε αγώνες ανθρώπων-ηρώων, ως σημαντικών προγόνων-αρχηγών, που λειτουργούν ταυτόχρονα ως **ο σπουδαιότερος κρίκος μιας αδιάσπαστης φυλετικής αλυσίδας**, με απώτερο σκοπό τη συντήρηση της φυλετικής μνήμης και τον αέναο εμπλουτισμό του φυλετικού ασυνείδητου. Η λατρεία των Ηρώων²⁴ **δεν είναι σε καμία περίπτωση μια εξασθενημένη λατρεία των θεών. Είναι λατρεία ανθρώπων που με τις πράξεις τους αξίωσαν από την κοινωνία και τη φύση να τους αποδεχθεί ως ήρωες. Ωστόσο, δεν γίνονται όλοι οι άνθρωποι μετά το θάνατό τους ήρωες. Ο αριθμός των ηρώων δεν είναι ποτέ περιορισμένος, αντίθετα δέχεται διαρκώς προσθήκες²⁵, αλλά η ηρωοποίηση κάποιου πραγματοποιείται μόνο εφόσον η ζωή του καθορίστηκε από την ιστορία στο παρελθόν.**

Μέσα από την έρευνα διαφαίνεται ότι το στοιχείο της λατρείας των Ηρώων ήταν η πρωϊότερη και προσφορότερη βάση για τον Αγώνα, το πιο χαρακτηριστικό γνώρισμα της

ελληνικής ζωής, ένα **σχολείο άμιλλας και αριστείας που δημιούργησε η ελληνική κοινωνία**. Ο αθλητής, εκείνος που μετέχει ψυχή τε σώματι του αγώνος, της τελετής-εορτής, με τον αγώνα και κύρια με τη νίκη του, επιθυμεί να ομοιάσει στο νεκρό (ήρωα κλπ), αποκτώντας τις ιδιότητές του, συνεπώς είναι επόμενο να αξιώνει να τιμηθεί όπως εκείνος χάριν του οποίου αγωνίζεται.

Αναφορικά με την **κοινωνική λειτουργία**²⁶ των εθίμων, που σχετίζονται με τους επιτάφιους αγώνες²⁷, ασφαλώς παραμένουν ένα από τα ισχυρά θεμέλια έκφρασης της ταυτότητας της οικογένειας και της κοινωνικής ομάδας: όποιος τιμά τους προγόνους του, σέβεται και τιμά το παρελθόν, την ιστορία του και αναμένει να κάνουν το ίδιο και οι απόγονοί του. Έτσι, από την ανάμνηση των νεκρών (προγόνων/ηρώων) αναπτύσσεται η επιθυμία της συνέχειας²⁸.

Η σηματοδότηση όμως της ανάμνησης των προγόνων με αγώνες δηλώνει σύνδεση με την επιβεβαίωση της παραδόσεως δια μέσου της διαδοχής των γενεών, ιδιαιτέρως με την οικογενειακή και - κατ' επέκταση - την κοινωνική αλληλεγγύη: τροφοδοτεί και εμπλουτίζει τις παραδόσεις ολόκληρης της φυλής. Η αναγνώριση των προγόνων/ηρώων σημαίνει κατάφαση της ταυτότητας της ομάδος, αποδοχή των κανόνων της και επομένως επιβεβαίωση της συνέχειάς της²⁹.

Αντίθετα, η αποστέρηση αυτού του δικαιώματος, η σταδιακή και μεθοδευμένη φαλκίδευση, αρχικά με την υποβάθμιση και εν τέλει με την καθολική απαγόρευση (κατάργηση εθίμων και απαγόρευση τέλεσης εορτών και αγώνων από το βυζαντινό-ιουδαϊκό³⁰ και αργότερα «προοδευτικό» κατεστημένο) οδηγεί στην απόσχιση από την κοινή παράδοση, στην αποξένωση και αποκοπή από το ρέον-πηγαίο ύδωρ της κοινής προέλευσης (άρα αρχής), στην αποδοχή νόθων – δήθεν πνευματικών, άρα υπερτέρων – πατέρων (του ιουδαιοχριστιανισμού), στη θέση των γνησίων πατέρων του οίκου, του γένους, της φυλής κλπ. Αυτό είχε ολέθριες συνέπειες στην συνέχιση της ύπαρξης της συγκεκριμένης κοινωνίας, έθνους κλπ., με τη συμπαρομαρτούσα ενδοπροβολή ενοχών (οι αγώνες και οι ελληνικές εορτές, μαζί με τα ήθη και έθιμα έπρεπε να θεωρούνται στις συνειδήσεις και στη νομοθεσία ως κήμα ειδωλολατρίας, παγανισμού, σατανισμού³¹ κλπ).

Και ενώ στη μετάβαση από τη μητριαρχία στην πατριαρχία, στον κόσμο των θεών, η εξουσία μεταβιβάζεται από θήλειες θεότητες σε άρρενες, στο επίπεδο της ζωής των ανθρώπων, αναμφίβολα κρύβεται η αναπαράσταση μιας παραδοσιακής χρήσης κληροδοτημένης από τη μακρινή αρχαιότητα, τα κατάλοιπα της ηρωολατρίας, όπως εφαρμόζονταν στους νεκρούς των μεγάλων βασιλικών **οίκων**. Τα μέλη των αριστοκρατικών οικογενειών, που όπως οι Ευπατρίδες στην Αθήνα, ενίοτε αντλούσαν την καταγωγή τους από ένα βασιλιά, πρέπει επίσης να διατήρησαν από τους αρχαίους χρόνους την πρακτική της λατρίας των προγόνων. Και όπως συμβαίνει στις ανεπίσημες λατρείες έτσι και εδώ, λίγα γνωρίζουμε για τις λατρείες των παλαιών γενών που βασίζονται στις σχέσεις αίματος και δεσμούς γάμου (γένη, πάτραι). Αλλά όπως ακριβώς από την ένωσή οίκων, γενών κλπ, προήλθαν πρώτα οι κόμες και μετά η πλήρως οργανωμένη ελληνική πόλις, έτσι, οι θρησκευτικές λατρείες που αποδίδονταν στους προγόνους αυτών των συγγενικών ενώσεων λειτούργησαν ως υπόδειγμα για τις ποικίλες κοινωνικές ομάδες από τις οποίες συγκροτήθηκε το ανεπτυγμένο κράτος³².

Τα *‘γένη’* που συναντούμε στην Αθήνα και στις άλλες ελληνικές πόλεις είναι κατά κανόνα ομάδες για τις οποίες μια ευαπόδεικτη κοινή συγγένεια δεν αποτελεί πλέον προϋπόθεση για να γίνει κανείς μέλος. Η πλειοψηφία αυτών των πολιτικά αναγνωρισμένων αυτόνομων γενών συναθροίζεται για την κοινή λατρεία των ιδιαίτερων θεών, αλλά πολλά επίσης τιμούν έναν Ήρωα, ο οποίος συνήθως δίνει το όνομά του στο γένος. Το όνομα του ίδιου του γένους μαρτυρεί ότι ο Ήρωας της κοινής τους λατρείας θεωρείται ο *πρόγονος* του γένους³³. Περαιτέρω ο κοινός πρόγονος και η λατρεία του διέκρινε τα γένη, από τις λατρευτικές ομάδες με διαφορετική προέλευση, οι οποίες από τον καιρό του Κλεισθένη είχαν εξισωθεί νομικά με τα γένη στις *φρατρίες*. Σε όλες τις περιπτώσεις, τα γένη διατήρησαν τους εξωτερικούς τύπους της προγονολατρείας, μα το τυπικό πρέπει να είχε κάποιο βαθύτερο νόημα, καθώς ακόμη και η καθαρά συμβολική λατρεία των προγόνων των κατοπινών γενών πρέπει να προήλθε από την πραγματική λατρεία του προγόνου, των καθαρώς φυλετικών συγγενικών ομάδων. Η μίμηση πρέπει να μαρτυρεί την ύπαρξη προγενέστερου και ισχυρού *προτύπου*.

Όσον αφορά στις *φυλές*, από την εποχή του **Κλεισθένη**, οι ήρωες των πρόσφατα οργανωμένων *φυλών* είχαν το ναό τους, τη γη, τους ιερείς, μια κανονική λατρεία. Το ίδιο ακριβώς και οι ήρωες των μικρότερων τοπικών διαιρέσεων, των *δήμων*³⁴. Τα –πατρωνυμικά πάντοτε- ονόματα –τίτλοι των φυλών παρουσιάζουν τον Επώνυμο Ήρωα ή Αρχηγέτη της φυλής (π.χ. Κέκροψ-αρχηγός Κεκροπιδών³⁵). Έτσι, η λατρεία ενός οικογενειακού προγόνου, που την αναλαμβάνει μια ομάδα λατρευτών μπορεί να διατηρηθεί και να επεκταθεί ελάχιστα, εκτός και αν συντρέξουν ειδικοί κοινωνικο-πολιτικοί λόγοι³⁶. Την ίδια στιγμή, ο πρόγονος-αρχηγέτης συχνά συμβολοποιείται, μετασχηματίζεται σε εικόνα-σύμβολο, παρμένη από το φυτικό ή ζωικό βασίλειο, εμπλουτισμένη και κωδικοποιημένη, νοηματικά μεστή μέχρι να πλησιάσει έως και να ταυτιστεί με τα χαρακτηριστικά κάποιας θεότητας³⁷.

Στο πέρασμα των εποχών, η πίστη και η λατρεία κατευθύνονται κυρίως από **πολιτικά κίνητρα**. Έτσι, Ήρωες είναι και εκείνοι που κατά τη διάρκεια του βίου τους επέδειξαν κάποιες διευρυμένες ικανότητες και δικαιούνται ηρωικών μεταθανάτιων τιμών. Βασιλείς όπως ο Γέλων των Συρακουσών, νομοθέτες όπως ο Λυκούργος της Σπάρτης³⁸, Ολυμπιονίκες όπως ο Μίλων ο Κροτωνιάτης αναγνωρίζονται πολύ γρήγορα ως Ήρωες, ενίοτε και με την καταλυτική συνδρομή του δελφικού μαντείου³⁹. Αλλά και μία ολόκληρη ομάδα πολιτών-στρατιωτών που θυσιάστηκε για την ελευθερία της πατρίδας λαμβάνει χαρακτηριστικά Ηρώων, όπως οι νεκροί του Μαραθώνα, που θάφτηκαν επιτόπου (*«σέβονται δε οι Μαραθώνιοι τούτους, οί παρά την μάχην απέθανον ήρωας ονομάζοντες»*⁴⁰)

Παράλληλα, σχηματίζεται μια πανελλαδική **‘αριστοκρατία’** Ηρώων ανώτερης τάξης. Την αποτελούσαν εκείνοι που είχαν τιμηθεί στο μύθο και την ποίηση από τους πρωιμότερους καιρούς και είχαν πανελλήνια φήμη⁴¹, όπως ο Ιόλαος στη Θήβα, ο Περσέας στο Άργος κλπ. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η περίπτωση του Ηρακλή, ο οποίος μάλλον πρέπει να αντιμετωπισθεί όχι ως ένας μόνο άνθρωπος, αλλά ένα *επωνύμιο*, που ελάμβαναν όσοι επεδείκνυαν χαρακτηριστικά και αρετές όμοιες με εκείνες του Ιδιαίου ή **Θηβαίου Ηρακλή**⁴². Στο εποχικό δράμα της Ολυμπίας, οι Ιδαίοι Δάκτυλοι ή Κουρήτες, που έρχονται από την Κρήτη, με την

παρακίνηση του Ιδαιίου Ηρακλή αγωνίζονται σε αγώνα δρόμου και στεφανώνουν το νικητή με αγριελιά. Ο νικητής οδηγείται από τους φίλους και συγγενείς (πομπή) και ως 'εξάρχων' τραγουδά έναν καθιερωμένο επινίκιο ύμνο⁴³. Αξιοσημείωτος σε αυτό τον ύμνο είναι ο τίτλος του 'άνακτος' που δηλώνει το βασιλιά στη θεϊκή ιδιότητά του: «*τήνελλα καλλίνικε, χαίρ' ώναξ Ηράκλεις*».

Στους **ιστορικούς χρόνους**, γενικά με διαταγή του δελφικού Μαντείου, οι ετήσιοι αγώνες θεσπίστηκαν προς τιμήν των Ηρώων⁴⁴. Οι Έλληνες συνειδητοποίησαν ότι με την τήρηση αυτών των αγώνων φαινομενικά επαναλάμβαναν τις παλαιότερες τελετές, στην πραγματικότητα όμως σφυρηλατούσαν **το κοινόν, το όμαιομον, το εθνικό**. Τη θέση των παλαιότερων και συχνών ερίδων και μαχών, ελάμβανε πια η ανάδειξη του ικανότερου στο στίβο. Με μια πολιτική κίνηση, που τόσο έντεχνα ύφανε ο δελφικός θεός του φωτός, ξαφνικά ο πόλεμος μετασχηματίστηκε σε αγώνα για ειρήνη, συναδέλφωση και ευγενική άμιλλα μεταξύ των Ελλήνων, μεταξύ των ανθρώπων.

Πίσω από τον χρησμό που δίδεται στον Ίφιτο (αλλά και στους πριν από αυτόν «αναδιοργανωτές» των Ολυμπιακών Αγώνων) στην ουσία τίθενται για πρώτη φορά τις βάσεις για την αποδοχή ενός «Κοινού Κώδικα Δικαίου», το οποίο όφειλαν να σέβονται και να τηρούν, αρχικά όλοι οι Αμφικτύονες και εν συνεχεία όλοι οι Έλληνες. Η αξία της θέσπισης αυτού του Πρώτου Διεθνούς Δικαίου για να εκτιμηθεί, μπορεί να συγκριθεί μόνον με τη δημιουργία του Οργανισμού Ηνωμένων Εθνών (ΟΗΕ) στη νεότερη εποχή, για τον οποίο απετέλεσε υπόδειγμα δράσης και λειτουργίας. Σε αυτό το πνεύμα θα πρέπει να εντάξουμε και να εξετάσουμε το θεσμό της **εκεχειρίας** ή ακόμη τις πρώτες ισχυρές πολιτικές και οικονομικές συμφωνίες μεταξύ των «πόλεων-κρατών», οι οποίες οδήγησαν σε κοινούς αγώνες για την αντιμετώπιση εχθρών, τη δημιουργία κοινών ταμείων κλπ.

4. Συμπερασματικά

Αναμφίβολα, οι δημοφιλέστεροι όλων των αγώνων ήταν και είναι μέχρι τις μέρες μας οι αθλητικοί αγώνες και κυρίως οι Ολυμπιακοί. Αυτό που πρέπει να επισημάνουμε είναι ότι εκείνοι οι Αγώνες δεν ήταν κοσμικές συναθροίσεις (Olympic Games), αλλά αγώνες επιτάφιοι, επικήδειοι, καθαρτήριοι κλπ, άμεσα συνδεδεμένοι με την κοινωνική ζωή των Ελλήνων, που τελούνταν δίπλα σε μεγάλα ή μικρά ιερά θεών και ηρώων. Το αγωνιστικό πνεύμα που επικρατούσε σε αυτούς κρύβει έναν πλούτο εννοιών και ερμηνειών, που σχετίζονται προφανώς με τη συστηματοποίηση και δόμηση όλων εκείνων των (ψυχολογικών) ενεργειών, που έχουν αναπτυχθεί και καλλιεργηθεί, με το πέρασμα των χρόνων και τη συσσώρευση εμπειρίας στη μνήμη και στις κοινωνικές αναπαραστάσεις των Ελλήνων. Η καθ-ιέρωση μιας εορτής ή ενός εθίμου βρίσκει από την κοινωνία πολύ γρήγορα τον προστάτη θεό-ήρωα που της αρμόζει, έτσι ώστε να συμβολοποιείται με αυτούς και να εξιδανικεύεται τόσο η κοινωνική αναγκαιότητα θέσπισης, όσο και το αξιακό περιεχόμενο του αγώνα⁴⁵.

Με αγωγή και εκπαίδευση, ο άνθρωπος μπορεί και πραγματοποιεί το κοινωνικό γίνεσθαι, που είναι ταυτόχρονα η πορεία του ιστορικού του γίνεσθαι, δηλ. η ιστορική – συλλογική συνείδηση του ανθρώπου. Και γίνεται «**πολιτικός άνθρωπος**», έχει τη δυνατότητα του άρχειν και άρχεσθαι, σε έναν τόπο που του προσφέρει όλα τα κίνητρα γι' αυτό, στην Ελλάδα. Έτσι, η κοινωνική ομάδα έχει η ίδια την εξουσία «αυτοπροσδιορισμού και αυτονομίας» της, δίχως την θεόθεν – ή οποιαδήποτε άλλης υπερβατικής πηγής – εξουσία. Εάν δίκαιον είναι το συμφέρον των πολιτών (Αριστοτέλης), τότε πρέπει οι πολίτες να μάθουν να γνωρίζουν το **δίκαιον**. Στην πράξη, στο στίβο, στη μάχη ή στην Πνύκα. Και εάν το δίκαιον είναι αληθές, τότε η αναζήτηση του δικαίου οδηγεί στην αλήθεια για το ίδιο το σύμπαν, τη δημιουργία, τους νόμους, τους σκοπούς του. Αυτή λοιπόν η δικαιοσύνη είναι ζήτημα παιδείας. Ο νόμος πρέπει να είναι σύμφωνος με τη φύση, κατορθωτός στην πράξη και συμφέρων στην πολιτική κοινωνία. Αποδίδει στον καθένα τα ανάλογα με την αξία του. Η **πολιτική** ως δραστηριότητα, μεταβάλλει την κοινωνική πραγματικότητα και γίνεται ζήτημα των «πολλών».

Εάν ο Ελληνισμός ως κοσμοθεωρία εκφράζει την προσπάθεια του Ελληνικού λαού να καλυτερέψει τον άνθρωπο και την ανθρώπινη ζωή⁴⁶, τότε οι αγώνες αυτού του λαού μέσα από το σκοτάδι, [τα] αίματα και λάθη [που κατάφερε να φθάσει σε ισορρόπηση και να κάνει, ύστερα από πολύμοχθη, πολύχρονη πάλη τις άγριες αντιμαχόμενες δυνάμεις του να φιλιώσουν, να δώσει πρόσωπο στο απρόσωπο, μέτρο στην αμετρία (Καζαντζάκης: αναφορά στον Γκρέκο) και να βρει το απόλυτο στην αλήθεια και την ομορφιά (Renan)] φανερώνουν μια μοναδική διαλεκτική πορεία βασισμένη σε ένα μεγάλο θεμέλιο: την **αμφισβήτηση του μεταφυσικού φόβου** και ό,τι αυτός συνεπάγεται. Η ίδια η ζωή και πορεία του ελληνικού λαού στο πέρασμα του χρόνου υπάρχει και λειτουργεί ως *σηματωρός και κήρυκας* (Ελύτης) για να προοδεύει ο άνθρωπος επί τα βελτίω. Αυτή η ανάγκη ενός λαού που αγωνίζεται (δοκιμάζει, δοκιμάζεται και διαπορεί) διαρκώς και συσσωρεύει κοινωνική εμπειρία δημιουργεί αυτή την κοινωνική λειτουργία που είναι οι Ολυμπιακοί Αγώνες⁴⁷. Η **διοργάνωση και το σύνολο των κανόνων που θεσμοθετούνται με - και για- τους Αγώνες γεννούν το Ολυμπιακό Ιδεώδες**. Οι αξίες και τα πρότυπα (τελικά αρχές-νόμοι) που το συνθέτουν προέκυψαν μέσα από τη δράση και τη λειτουργία της ανθρώπινης κοινωνίας και της φύσης, δίχως καμιά εξ αποκαλύψεως αλήθεια. Σε μια εκ διαμέτρου αντίθεση με τις λογής θρησκείες και τα δόγματα, το Ολυμπιακό Ιδεώδες αποτελείται από κανόνες που αρχικά διέπουν και υπηρετούν την ίδια τη ζωή και επειδή κατ-αξιώνονται, μετασχηματίζονται σε Ανθρώπινες Αξίες και αναγνωρίζονται μέσα από την κοινωνική δράση ως απότοκοι του υψίστου συμπαντικού Νόμου: της **Ανάγκης**.

Οι Ολυμπιακοί Αγώνες μπορεί να ξεκινούν ως μια κοινωνική λειτουργία ανθρώπων, στο πέρασμα του χρόνου όμως δημιουργούν εκείνους τους εγγενείς (ως εκ της φύσεως και λειτουργίας τους) μηχανισμούς που θα είναι ισχυροί ώστε να διασφαλίζουν στο διηνεκές το ανώτερο επίπεδο αξιών, που η συνείδησή τους καταγράφει ως ανάγκη της συνυπάρχουσας ύπαρξης. Η συνείδηση που διαμορφώνεται τελικά εμπεριέχει όλα εκείνα τα χαρακτηριστικά ώστε να αποτελέσει προϋπόθεση για τη γένεση του **πολιτικού ανθρώπου**. Με το σύστημα προτύπων και αξιών καταγεγραμμένο και σμιλεμένο μέσα από την κοινωνική και πολιτική δράση, με την

ελευθερία από οιονδήποτε μεταφυσικό φόβο, με την δυνατότητα του άρχειν και άρχεσθαι, το τρισυπόστατο όλον του ανθρώπου (Σώμα, ως φυσική οντότητα, Νους και Συναίσθημα), από προϋπόθεση για καλή λειτουργία γίνεται «τέλος» (με την αριστοτελική έννοια), που θα μορφοποιήσει μέσω Αγωγής και Εκπαίδευσης σε αυτό τον αγώνα για το Ωραίο και το Αληθινό. Το αγωνιστικό ιδεώδες, η ολυμπιακή άμιλλα έχει σαφώς πολιτική διάσταση, λειτουργώντας ως διαβιούν κίνητρο, μέσω του επιτεύγματος και της δημιουργίας για τη φύση και τη ζωή.

Παράλληλα, στα **μικροεπίπεδα της διδασκαλίας και της μάθησης** τελεσιουργείται ουσιαστικά και πρακτικά η συνάντηση διδασκόντων και διδασκομένων με το ολυμπιακό ιδεώδες, στο σχολείο, στο στάδιο, στην Αγορά, στον πόλεμο. Το περιεχόμενο του αγωνιστικού-ολυμπιακού ιδεώδους ομοιάζοντας πολύ περισσότερο με μύηση και μυστική μέθεξη⁴⁸ μπορεί κάλλιστα, σε οποιαδήποτε εποχή κι αν διεγερθεί, να ενεργοποιήσει εκείνους τους αρχέγονους μηχανισμούς, που θα εναρμονίσουν το βακχικό με το απολλώνιο στοιχείο γεννώντας το **Ήθος** και καλλιεργώντας το ως στοιχείο του Νου (Ηράκλειτος). Η εσωτερίκευση ιδεών, προτύπων και αξιών στο αναπτυσσόμενο παιδί, ως συμβόλων που θα διαμορφώσουν τις κοινωνικές αναπαραστάσεις μες στο νου του, είναι απολύτως αναγκαία, γιατί είναι αυτές ακριβώς που τον διαμορφώνουν ως άνθρωπο. Αυτό εκτιμούμε ότι θα πρέπει να το λάβουν πολύ καλά υπόψη τους όσοι θεωρούν αυτά τα πράγματα «περιττό βάρος» για το σημερινό άνθρωπο. Άλλως, εμφανίζονται ως ημιμαθείς ή υπόπτων προθέσεων για τον άνθρωπο.

Το Ολυμπιακό Ιδεώδες βρίσκει απέναντί του τα Olympic Games, τον πολιτιστικό ιμπεριαλισμό⁴⁹. Η εγκατάλειψη του σεβασμού στις αξίες της ζωής, η χρήση ιδεολογικής ή ωμής βίας, η διενεργούμενη αποχαύνωση και η συνειδησιακή αλλοτρίωση του καθημερινού ανθρώπου έχουν τις ρίζες τους στα οργανωμένα απάνθρωπα συμφέροντα, μεγάλα, μικρά, τοπικά ή παγκόσμιας εμβέλειας. *«Όταν στα 1908 ο Pierre de Coubertin δημιούργησε τον όρο «ολυμπισμός», ασφαλώς προτίθετο να μεταβάλλει τον αθλητισμό σε παγκόσμιο φαινόμενο. (...) Όμως η μυθοποίηση (υποκατάστατο των πολέμων) και η εμπορευματοποίηση (κέρδη από τη σχετική εκμετάλλευση) έχουν οδηγήσει σε αλλοτρίωση τόσο την αθλητική ιδέα όσο και τον κάθε αθλητή (καλλιεργείται η ορθολογικοποίηση, η μηχανοποίηση, ρεκορμανία, φαρμακοδιέγερση κλπ)⁵⁰»* Οι σύγχρονοι Ολυμπιακοί Αγώνες εκτιμούμε ότι είναι μόνον κατ' όνομα Αγώνες, καθώς δεν φέρουν τις ιδέες και τα ιδανικά εκείνων των Αγώνων, που θεμελιώθηκαν πάνω στις ανθρωπιστικές αξίες και στις αληθινές καταβολές, που υπαγορεύονται αενάως από τους Νόμους της Φύσης.

Εκτιμούμε ότι αυτοί οι Νόμοι σχετίζονται άμεσα με τα πρότυπα και ενυπάρχουν στο γίνεσθαι, στον αγώνα. Ο ήρωας δεν είναι κάποια συγκεκριμένη προσωπικότητα, αλλά ένα αρχέτυπο, που εμπλουτίζεται διαρκώς από τα έργα. Ο διαρκής εμπλουτισμός προκαλεί την εξύψωση και τη μετουσίωση της κεντρικής ιδέας, έως ότου φθάσει στα υψηλότερα επίπεδα της **κοινωνικής απο-θέωσης**⁵¹. Και παρότι είναι αναμφίβολα στοιχείο της παγκόσμιας μυθολογίας και παράδοσης, σε καμία περίπτωση δεν καταλαμβάνει τόσο υψηλή θέση όσο στην ελληνική μυθολογία. Από αυτή την υψηλή θέση καθίσταται η αντανάκλαση της πνευματικής αρχής μέσα στην ύλη. Τα έργα του ήρωα είναι λυτρωτικές πράξεις για ολόκληρη τη φυλή, ενώ ο ίδιος, μια

πρακτήρια 'θεότητα', μια λειτουργική αρχή που καθορίζει και ρυθμίζει τους νόμους της κοινωνικής ζωής, δίνει μια διαρκή ώθηση για την ανάπτυξη και εξέλιξη του πολιτισμού μέσα στους αιώνες⁵².

Αντιπροσωπεύοντας το προγονικό πνεύμα, συντηρεί τη μνήμη και εμπλουτίζει διαρκώς το φυλετικό ασυνείδητο. Με αυτή την ιδιότητα, δεν ανήκει στον εαυτό του, αλλά στη φυλή και η ζωή του ρυθμίζεται από τις συλλογικές ανάγκες. Αυτή η αντίληψη συνδέεται αναπόφευκτα με τις ιδέες της λύτρωσης και της θυσίας, ιδέες και ιδανικά που χαρακτηρίζουν ανώτερους πολιτισμούς και αξιακά συστήματα⁵³. Ο Ήρωας, ως προπομπός και αναζητητής έχει ως έργο να ανοίγει δρόμους, προκειμένου να ακολουθήσουν οι υπόλοιποι. Η νίκη του στην κονίστρα της πάλης με τις προσωπικές του αδυναμίες είναι νίκη της ατομικής αλλά και συλλογικής ψυχής, αλλά την ίδια στιγμή γίνεται μια ισχυρή πανανθρώπινη υπόθεση.

Η απόσταση που υπάρχει σήμερα μεταξύ θεού και ανθρώπου ήταν πολύ μικρή στη συνείδηση των Ελλήνων. Οι θεοί είχαν 'άριστη φυσική κατάσταση ήταν δυνατοί και αθάνατοι'⁵⁴. Οι αθλητές θέλοντας να ομοιάσουν στους θεούς τους ορκίζονταν εμπρός τους και αγωνίζονταν με όλες τους τις δυνάμεις για τη νίκη, γνωρίζοντας ότι ο προστάτης-θεός ήταν παρών κατά τη διάρκεια του αγώνα. Από μία πρώτη σταχυολόγηση των πηγών, πουθενά δε διαφαίνεται το στοιχείο του φόβου ή της μηδαμινότητας μπροστά στους θεούς. Σε αυτή τη σύνδεσή τους με τη θρησκεία φαίνεται ότι όφειλαν οι αθλητικές εορτές των Ελλήνων τη μακροζωία, την αγνότητα και το μοναδικό χαρακτήρα τους. Ο Χριστιανισμός, όταν έγινε επίσημη θρησκεία του κράτους, τους είδε σαν απομεινάρια κάποιας 'ειδωλολατρίας' και αξίωσε να καταργηθούν. Μια θρησκευολογική μελέτη των Αγώνων ίσως κατέληγε με ευκολία στο συμπέρασμα ότι με το τέλος των Ολυμπιακών Αγώνων ήρθε και το τέλος της αρχαίας Ελληνικής Θρησκείας αλλά και των αξιών, προτύπων και παραδόσεων που ήταν συνδεδεμένες μαζί της. (...)

5. Βιβλιογραφία - Σχόλια

¹ Πρβλ. εισήγηση Μ. Τζάνη «Ολυμπιακοί Αγώνες: Το πολιτικό μήνυμα ενός δίκαιου ανταγωνισμού», Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου «Ο θεσμός των Ολυμπιακών Αγώνων», Αρχ. Ολυμπία 3-7/09/91, εκδ. ΕΚΕΑΔ, Αθήνα 1993.

² Μ. Τζάνη: *Ταυτόν και Αλλοτριμορφοδίατον*

³ Από ιστορική άποψη, πολλοί λαοί ανέπτυξαν σημαντικούς πολιτισμούς, αλλά κανείς δεν φαίνεται να ανέδειξε και να βίωσε με τόση συνέπεια και συνοχή έναν ολοκληρωμένο ανθρώπινο πολιτισμό, σαν τον ελληνικό. Οι Έλληνες είχαν συνείδηση ότι ζούσαν για να υπηρετήσουν ανώτερα ιδανικά και να προσφέρουν στην ανθρωπότητα έναν μοναδικό και αληθινά θαυμαστό τρόπο ζωής. Περισσότερο από ανθρωπισμός, ο πολιτισμός των Ελλήνων είναι πολιτισμός ευεργεσίας προς την ανθρωπότητα, αλλά και τη Φύση, από την εποχή του Ομήρου και τα προοιμικά βήθη της φυλής έως σήμερα. [Νικολούδης, Η.Π., «Από τον Προμηθέα στον Σωκράτη-Το οδοιπορικό του ανθρώπινου πολιτισμού», εκδ. Ρόδες, 1992.]

⁴ Ομ. Ιλ. VI 208

⁵ Πρβλ. απόσπασμα από επιστολή Σίλλερ προς Γκαίτε, όταν αυτός δηλώνει ότι «επιτέλους κατάφερε να σκέφτεται και να αισθάνεται ως Έλληνα», *Ιένα, Αύγ. 1793*: «Αν είχατε γεννηθεί Έλληνα κι αν από την πρώτη στιγμή ανέτειλε ενώπιόν σας αυτή η ιδανική Φύση και αυτή η εξιδανικευμένη Τέχνη, ο δρόμος σας θα ήταν συντομευμένος. Ήδη, από την πρώτη στιγμή θα ανέτειλε ενώπιόν σας το μεγάλο Μέτρο.»

⁶ Λεκατσάς, Π., 'Διόνυσος', παρ. 34-35

⁷ Οι αθλητικοί αγώνες στην κηδεία ενός διακεκριμένου αρχηγού είναι γνωστοί στον Όμηρο, και γύρω από αυτό το ζήτημα, η βιβλιογραφία έχει να παρουσιάσει άφθονο υλικό βλ. 'Ηρωες' στο Myth Lex. του Ρόσερ

⁸ Σημείωμα του εκδότη στο βιβλίο της Jane Ellen Harrison, «Η Δημιουργία των θεών», σειρά «Προλεγόμενα στη μελέτη της ελληνικής θρησκείας», μτφρ. Ελ. Παπαδοπούλου, εκδ. Ιάμβλιχος 1996.

⁹ Ξενοφάνης, 6ος π.Χ. αι. Πρβλ. Χρησμός μαντείου Δελφών στον Ιφίτο και πρόσφατες ανασκαφές στην Ολυμπία, παράδοση που θέλει ιδρυτή τον Ηρακλέα. Επίσης, Ξενοφάνης απόσπ. 1, 2, 5 και 6. «(...) Ο θνητός όμως άνθρωπος δημιούργησε κατ' εικόνα τους θεούς παρόμοιους με αυτόν σε ένδυση, φωνή και σώμα. Χέρια να είχαν μόνο, νομίζω, τα βόδια Και τα λιοντάρια και τα άλογα Θα δημιουργούσαν ανάλογους θεούς, Αλογοθεούς για τα άλογα, ταυροθεούς για τα βόδια.»

¹⁰ (Ο Karl Meuli περιέγραψε πώς ο αγώνας προέκυψε από το πένθος και την οργή αυτών που εθίγησαν από το θάνατο (K. Meuli, *Der griechische Agon*, 1968, *Der Ursprung der Olympischen Spiele*, *Die Antike* 17 (1941), Επιγραφές από Βοιωτία: Jeffery 91 εξ. Καθώς και νέες επιγραφές αναφερόμενες σε επιτάφιους αγώνες προς τιμήν νεκρών πολέμου, που αναφέρει στη βιβλιογραφία ο Walter Burkert στο 'Αρχαία Ελληνική Θρησκεία'). Ωστόσο, μία τέτοια άποψη απορρίπτεται με αρκετά και σημαντικά επιχειρήματα από την Cornford

¹¹ (Cornford, F.M., 'The Origin of the Olympic Games', στη σειρά 'Themis: A Study of the Social Origins of Greek Religion. Edit. By J.E. Harisson, Cambridge, 1912, ελλ. μτφρ. Εκδ. Ιάμβλιχος 1989). Πρβλ. Σχόλια παρόντος κεφ.: «Προέλευση επιταφίων αγώνων»

¹² Επί άθλου, το έπαθλον

¹³ Γιαλούρη Ν., «Οι ολυμπιακοί αγώνες: προέλευση, η ιστορία και η επιβίωσή τους στη σύγχρονη εποχή», Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου «Ο θεσμός των Ολυμπιακών Αγώνων», κλπ.

14 (Έτσι, στην Ολυμπία, η εορτή άρχιζε με θυσίες, μια προκαταρκτική θυσία για τον Πέλοπα, εκατόμβη βοδιών για το Δία και πριν από όλα αυτά, η αυστηρή δίαιτα των 30 ημερών στην οποία υποβάλλονταν οι αθλητές, κατά την οποία επιβαλλόταν χορτοφαγία και ερωτική αποχή. Ακόμη και το αγώνισμα του δρόμου, που φέρεται ως το μοναδικό αγώνισμα επί εικοσοκτώ Ολυμπιάδες προ της πρώτης και δεκατρείς μετ' αυτήν έχει μια ιδιάζουσα σχέση με το θρησκευτικό μέρος της εορτής των Ολυμπίων «...οι δρομείς ήσαν ένα στάδιο μακριά από το βωμό. Μπροστά του βρισκόταν ένας ιερέας, ο οποίος με μια δάδα έδιδε το σήμα της εκκινήσεως. Ο νικητής άναβε φωτιά στα καθαγιασμένα κομμάτια κι έτσι έφηνε ως Ολυμπιονίκης...» Το παλιό στάδιο της Ολυμπίας οδηγούσε κατ' ευθείαν στο βωμό του Δία. Ο νικητής στον απλό αγώνα δρόμου ήταν ο κατ' εξοχήν Ολυμπιονίκης, το όνομα του οποίου από το 776 π.Χ. και εξής καταγραφόταν.) Όμως και αυτοί οι αγώνες όταν ξεκίνησαν συνδέθηκαν με επιτάφιας τελετές προς τιμήν ενός τοπικού ήρωος, του οποίου ο θάνατος έδινε αφορμή για εορτασμό: Πέλοπος ή Οινόμαου στην Ολυμπία, Αρχεμόρου στη Νεμέα, Παλαίμονος στον Ισθμό, δράκοντος Πύθωνος στους Δελφούς

¹⁵ Στην διερεύνηση του όρου «αγών», εμφανίζονται συγγενείς όροι, παράγωγα κλπ., πλησίον αυτού, οι οποίοι φαίνεται να χρήζουν ιδιαίτερας προσοχής. Έτσι: π.χ. **Αγωνία**: Από τις διάφορες ερμηνείες ξεχωρίζουμε ότι η λέξη σημαίνει (εκ του αγώνος!) την άμιλλα περί της νίκης= αγών δια πάσης αγωνιής έχων, Ηρόδ. 2. 91. «Επί της ψυχής, ή της διανοίας», αγωνία, στενοχωρία, εν φόβω και πολλή αγωνία, Δημ. 236. πρβλ. 19, Μενανδρ. Άδηλ. 5, Αριστ. Προβλ. 2. 26, 2. Εν τοις ψυχοίς φόβοις, ελπίσιν, αγωνίαις, ο αυτ. Περί Πνεύματος, 4, 6.

¹⁶ Βλ. Σχόλια παρόντος κεφαλαίου: «από τη μητριαρχία στην πατριαρχία»

17 και τούτο επαληθεύεται πλήρως από τις γραπτές πηγές αλλά και την αγγειογραφία (γεωμετρικά ταφικά αγγεία (πρβλ. Στησίχορος, 'Άθλα επί Πελία'). Τα 'Άθλα επί Πελία' περιγράφονται με όλες τις λεπτομέρειες από τον Πανσανία, στην περίφημη λάρνακα του Κυψέλου, αλλά η τέλεσή τους δεν φαίνεται να μπορεί να στηριχθεί με λογικά επιχειρήματα και λαμβάνοντας υπόψη ολόκληρο το μυθολογικό πλαίσιο των Αργοναυτικών. Μετά την επιστροφή της Αργούς, ο Πελίας θανατώνεται (με δόλο από τη Μήδεια ή με άλλο τρόπο) και παρότι η λογική θέλει τον Ιάσωνα να παίρνει τη θέση του βασιλιά της Ιωλκού, ο Ιάσων τελεί αγώνες προς τιμήν του νεκρού Πελία (;) και δίνει την εξουσία στο γιο του θανόντος, τον Ακαστο!

¹⁸ Kurtz, Donna & Boardman J., πρβλ. Σχόλια κεφαλαίου: «έθιμα ταφής»

¹⁹ πρβλ. Αριστοτέλ. Προβλήματα 19, 48 922b, 18, καθώς και Ομ. Οδύσσεια α 272, θ 483, ω 68

²⁰ Πανσαν 5,6,2. 6,5,1. 7,17,1. 8,12,2. 10,10,1 κλπ

²¹ Ησιοδ. Έργ. Κ. Ημ. 1 59

²² πρβλ Μέγαρο, Πανσαν. 1, 43,2-3

²³ Πίνδ. Ολυμπ. 1, 93. Πανσαν. 5, 13,1-2).

24 Rohde Erwin, 'Ψυχή-Η λατρεία των Ψυχών και οι αντιλήψεις περί αθανασίας στους αρχαίους Έλληνες' τόμ. Α', μτφρ, Παυλογεωργάτου Κ., εκδ. Ιάμβλιχος, Αθήνα 1998.). Πρβλ. σχόλια κεφ. «προέλευση Ηρώων»

²⁵ θυμίζει λίγο το κακέκτυπο εορτολόγιο-αγιολόγιο των - μετέπειτα - «ολοκληρωτικών θρησκευτικών συστημάτων»

²⁶ Burkert W., 'Αρχαία Ελληνική Θρησκεία-Αρχαϊκή και Κλασσική Εποχή' σελ. 400-01, κεφ. 'Ταφή και λατρεία των νεκρών', εκδ. Καρδαμίτσα Αθήνα 1993

²⁷ Πρβλ. σχόλια παρόντος κεφαλαίου

²⁸ *Ισαίος* 'Περί τ. Μεν. Κλ. 46., *Περί τ. Φιλοκτ. Κλ. 51., 65.,* *Περί τ. Απολλ. Κλ. 30*

²⁹ *Burkert W., 'Αρχαία Ελληνική Θρησκεία βλ. ανωτ.*

³⁰ πρβλ. Σάθα

³¹ ο «Μέγας» Θεοδόσιος και οι μετά αυτών «Πατέρες» κλπ., διέπρεξαν ένα από τα μεγαλύτερα ανοσιουργήματα στην ιστορία της ανθρωπότητας

³² Από την άλλη πλευρά τούτο δεν σημαίνει ότι η προγονολατρεία, μετέπειτα ηρωολατρεία είναι η πρώτη μοναδική λατρεία των προγόνων. *Rohde Erwin, 'Ψυχή-Η λατρεία των Ψυχών και οι αντιλήψεις περί αθανασίας στους αρχαίους Έλληνες' τόμ. Α',* μτφρ, Παυλογεωργάτου Κ., εκδ. *Ιάμβλιχος, Αθήνα 1998*

³³ Έτσι, στη Σπάρτη και το Άργος, ο Ταλθύβιος λατρευόταν από τους Ταλθυβιάδες, στην Αθήνα ο Βούτης από τις Ετεοβουτάδες κλπ. πρβλ. *Δικαίαρχος παρά Στέφ. Βυζ. Πάτρα. Η λ. πάτρα έχει ενίοτε το ίδιο νόημα με το γένος («Μιλυδάν πάτρα», Πινδ. Πυθ. viii, 38 και Αριστοτ., Πολιτικά 1252b, 18 κλπ*

³⁴ *Αριστοτ. Αθην. Πολιτ. 21, 6*

³⁵ πρβλ. *Πλουτ. Λύσανδρος 205 D, Ισοκρ. 5, 32 κλπ*

³⁶ *Rohde Erwin, 'Ψυχή- τόμ. Α.,* εκδ. *Ιάμβλιχος, Αθήνα 1998*

³⁷ Έτσι, την εποχή του Πausανία, ο περιηγητής διασώζει ένα τεράστιο αριθμό τάφων και ηρωολατρείων, με όλες σχεδόν τις μορφές της επικής ποιήσης να τιμούνται ως Ήρωες στις ιδιαίτερες πατρίδες τους (*Αίας στη Σαλαμίνα, Αχιλλεύς στη Θεσσαλία κλπ*). Ακόμη και στην περίπτωση της ιδρύσεως αποικιών, για τις οποίες υπήρχε ένα προσεκτικά μελετημένο σχέδιο δράσης, υπό την ηγεσία κάποιου πληρεξουσίου ατόμου, που γενικά καθοριζόταν από κάποιο μαντείο, αυτός ήταν ο μοναδικός Οικιστής, που συνήθως αναγορευόταν μετά το θάνατό του σε Ήρωα (*Μιλτιάδης στη Θράκη [Ηρόδ. vi, 38],* *Ιέρων των Συρρακουσών ιδρυτής της Κατάνης Σικελίας Διοδ. Σικελ. 11, 66, 4*

³⁸ *Πausαν 8, 48, 1*

³⁹ («[ο θεός διέταξε] μη αμελείν Κίμωνος») ως μοναδικό μέτρο αντιμετώπισης λοιμού και αφορίας *Πλουτ. Κίμων 19*

⁴⁰ *Πausαν. 1, 32, 4.*

⁴¹ *Πινδ. Ισθμ. iv 26, Νεμεόν. iv 46*

⁴² *Cornford, F.M., 'The Origin of the Olympic Games',* στη σειρά *'Themis: A Study of the Social Origins of Greek Religion. Edit. By J.E. Harrison, Cambridge, 1912,* ελλ. *Μτφρ. Εκδ. Ιάμβλιχος 1989.*

⁴³ πρβλ. *Harisson J., E., 'Ιερές Τελετές και Αρχαία Τέχνη',* σελ. 107 – γιορτές της Άνοιξης - μτφρ. *Θ. Σιαφάκα, εκδ. Ιάμβλιχος 1995*

⁴⁴ αγών γυμνικός και ιππικός, προς τιμήν των νεκρών Φωκαέων στην Άγυλλα, *Ηρόδ. I, 167,* αγών προς τιμήν του Μιλτιάδη, *Ηρόδ. vi, 38,* του Βρασιίδα, *Θουκ. v, 11,* του Λεωνίδα στη Σπάρτη, *Πausαν., 3, 14, I.*

⁴⁵ Ο μύθος για την κρίση του Πάρη επί παραδείγματι, απηχεί ανάλογους διαγωνισμούς καλλιτείων κοριτσιών, όπως εκείνος της Λέσβου, στο ιερό του Διός, της Ήρας και του Διονύσου (*Αλκαίος απ. 130 [Lobel και Page].* Πρβλ. *Πausαν. 7.24.4*). Η αρχαιότερη ελληνική επιγραφή, που αναφέρεται σε ένα νεαρό αγόρι, που γνωρίζει να χορεύει με περισσότερη χάρη από όλους τους άλλους (ορχηστών πάντων αταλότατα παίζει (*IG I, 2η εκδ., 919. Hommel F., Gymnasium 56 (1949) 201-205,* στον *Burkert* και το αξιόλογο έργο του για την Ελληνική Θρησκεία βλ. ανωτ.)

⁴⁶ *L. Bonnard «Αρχαίος Ελληνικός Πολιτισμός»,* εκδ. Θεμέλιο, Αθήνα 1983.

⁴⁷ Πρβλ. εισήγηση *M. Τζάνη «Ολυμπιακοί Αγώνες: Το πολιτικό μήνυμα ενός δίκαιου ανταγωνισμού»,* ως άνω.

⁴⁸ *Μαρκαντώνης Ι.Σ., «Το ολυμπιακό ιδεώδες ως σκοπός της Παιδείας»,* στα *Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου «Ο θεσμός των Ολυμπιακών Αγώνων»* κλπ.

⁴⁹ *Τζάνη Μ., Θέματα Κοινωνιολογίας της Παιδείας,* εκδ. *Γρηγόρη, Αθήνα*

⁵⁰ *Πανούση Ι., «Μορφές αλλοίωσης του ολυμπιακού ιδεώδους»,* στα *Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου «Ο θεσμός των Ολυμπιακών Αγώνων»* κλπ.

⁵¹ *Κεχαγιάς Χ., "Το ελληνικό Μέτρο: μια κωδικοποιημένη μορφή του συμπαντικού νόμου»,* έρευνα *Πανεπιστημίου Αθηνών (υπό δημοσίευση)*

⁵² πρβλ. *Harisson J., E., 'Η γένεση της αρχαιοελληνικής θρησκείας' σελ. 98-99 'ιερά πράττειν και ιερά ποιείν',* εκδ. *Ιάμβλιχος 1996*

⁵³ *Farnell L., 'Ο Ήρωας στην Αρχαία Ελληνική Θρησκεία',* μτφρ. *Ελ. Παπαδοπούλου,* εκδ *Ιάμβλιχος, 1996*

⁵⁴ Πρβλ. *M. Ανδρόνικου «Ο ρόλος των αγώνων στην εκπαίδευση»* στο «*Οι Ολυμπιακοί Αγώνες στην Αρχαία Ελλάδα»,* Εκδοτική Αθηνών